

УДК 339.732(477)

ПОГЛЯДИ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ НА РОЗВИТОК ІНОЗЕМНОГО БАНКІВНИЦТВА ТА ЙОГО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У. Владичин

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано погляди вітчизняних науковців на проблеми залучення іноземного капіталу, розвитку банківської діяльності загалом та функціонування іноземних банків зокрема. Також виявлено позиції дослідників щодо державного регулювання розвитку економіки та втручання держави у банківську діяльність.

Ключові слова: іноземний капітал, іноземне інвестування, іноземне банківництво, державне регулювання.

Постановка проблеми. Проблеми залучення іноземних капіталів у країну, розвитку іноземного банківництва та необхідності державного втручання в економіку цікавлять як науковців сьогодення, так і історичного минулого. При цьому практичне втілення механізмів залучення іноземного капіталу у банківську систему та його ефективного використання, перш за все, повинно мати теоретичне та методологічне підґрунтя. А отже, ретроспективний аналіз поглядів провідних вітчизняних науковців щодо проблем державного регулювання іноземного капіталу в банківській системі дозволить сформулювати позицію щодо перспектив розвитку економіки країни загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку банківської діяльності та проблем, пов'язаних із державним регулюванням економіки, присвячені праці багатьох сучасних науковців. Водночас, основна увага прикута до загальних питань розвитку економіки та банківської справи та бракує наукових історичних досліджень із конкретних проблем, зокрема, щодо розвитку та діяльності іноземних банків на території інших держав. Крім того, більшість опублікованих праць є навчальними виданнями і стосуються, перш за все, історії економічних вчень. При цьому варто відзначити сучасних науковців, які у своїх працях торкаються проблем еволюції іноземного інвестування у банківську систему, серед яких: В. Небрат, І. Новікова, О. Сайкевич, А. Ткаченко, С. Фурман, О. Ходченко, П. Юхименко та інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є формулювання методологічних засад та основних теоретичних концепцій щодо державного регулювання іноземного банківництва на основі аналізу поглядів видатних вітчизняних науковців різних історичних періодів розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. Дослідження українських економістів XIX – початку XX ст. у галузі вивчення проблем грошей, фінансів, банківської діяльності мали досить випадково-фрагментарний характер [8, с. 10]. До українських вчених, які хоч і побіжно, але торкалися проблем фінансів, банківництва, іноземного інвестування, державного регулювання тощо, належали А. Антонович, М. Бунге, І. Вернадський, В. Железнов, П. Мігулін, Д. Піхно, М. Туган-Барановський та ін.

Серед українських науковців у контексті історичного минулого XIX століття згадки щодо залучення іноземного капіталу та державного регулювання містяться у працях М. Х. Бунге (1823-1895). Він зробив вагомий внесок у теорію і практику економічних, освітніх, правових та державних реформ [10, с. 192]. М. Х. Бунге був одним із розробників нової банківської системи і входив до групи реформаторів, які розглядали економічний розвиток як природний процес, що не потребує державного втручання. Вони вважали, що основою розвитку економіки є приватний інтерес, акціонування промисловості, торгівлі та банків, залучення іноземного капіталу, а головною перешкодою на шляху економічного розвитку виділяли створення системи казенних (державних) банків [10, с. 194]. Таким чином, М. Х. Бунге був прихильником необхідності залучення іноземного капіталу в банківську систему та мав ліберальні погляди на державне регулювання. Водночас, державне втручання у банківську сферу М. Х. Бунге вважав необхідним, але в нього мають бути певні межі. Так, після ухвалення у 1872 р. Державною радою банківського закону “Про створення приватних кредитних установ” М. Х. Бунге подавав подання про необхідність внесення змін, оскільки цей акт, на його думку, обмежував діяльність кредитних установ, заважав зростанню їх кількості та розвитку операцій. Даний закон встановлював основні критерії регулювання діяльності банків [2, с. 73]. Одним із критеріїв було полегшення порядку, встановленого для затвердження банківських статутів, які полягали в наданні адміністративній владі, тобто особисто Міністру фінансів, права затверджувати статuti банків. При цьому на Міністра фінансів також накладалися певні обмеження: можливість затвердження статутів акціонерних банків з основним капіталом не більше 5 млн руб.; необхідність надання особливого дозволу для нових акціонерних банків, які створювались у столиці чи містах, в яких вже існує хоча б один із таких банків та при створенні земельних акціонерних банків за умови, що в одній і тій же губернії не допускалась діяльність більше двох таких банків. Окрім цього, згаданий закон стосувався визначення розміру основного капіталу і пайових внесків. Зокрема, законом було встановлено, що внесений акціонерний капітал банку повинен складати не менше 500 тис. руб., а номінальна вартість акцій – не менше 250 руб. Таким чином досить висока номінальна вартість акцій мала сприяти зменшенню спекулятивних мотивів та уникненню участі у банках дрібних пайовиків. Врегульовувалися також питання присвоєння банкам спеціалізації, тобто відокремлення банків для короткострокового кредиту та довгострокового; визначення відношення між основним капіталом банку і сумою прийнятих ним на себе зобов’язань; встановлення вимог до банківських кредитів; обмеження обліку соло-векселів; розподіл банківського прибутку; встановлення банківської звітності.

М. Х. Бунге на посаді Міністра фінансів, Міністра промисловості та народного господарства, а згодом Голови Комітету Міністрів та члена Державної ради брав участь у вирішенні всіх найважливіших питань державного управління [10, с. 198]. Так, у 1880-х рр. остаточно складалася урядова політика стосовно банків, основні моменти якої полягали в наступному [19, с. 187]: 1) обмежувальний курс щодо створення нових банків, за якого штучно знижувалася конкуренція та створювалося напівмонопольне становище для існуючих банків; 2) рятування існуючих кредитних установ як при загальних “банківських кризах”, так і “місцевих кризах” з вико ристанням будь-яких засобів, включаючи безпосереднє втручання в управління установ; 3) підтримка акціонерних банків та товариств взаємного кредиту коштами Державного банку як у скрутних становищах, так і з метою сприяння розширенню

їхніх операцій; 4) посилена підтримка “установ-фаворитів”; 5) формування банківського законодавства, яке визначало основні принципи регулювання діяльності банків.

У своїх працях М. Х. Бунге згадує німецького економіста А. Вагнера (1835-1917), який при трактуванні положень банківської політики також був прихильником ліберальних поглядів щодо державного втручання в банківську діяльність. Зокрема, А. Вагнер встановлював основи банківської політики [2, с. 68], серед яких наведемо ті, які стосуються, насамперед, державного регулювання банківської діяльності: 1) держава не повинна ні заохочувати установи банківських товариств, ані перешкоджати їх виникненню; 2) до банків необхідно застосовувати загальний закон про товариства або акціонерні товариства; 3) державі не слід втручатися у складення банківських статутів; держава не повинна забороняти банку займатися тими чи іншими операціями, визначати способи їх ведення та розміри; держава не може піддавати банки необхідному матеріальному контролю, він тільки послабить відповідальність директорів і передбачливість довірителів; 4) держава повинна відмовитися від матеріального контролю та нагляду за банками.

Таким чином, позиція А. Вагнера проявлялась у тому, що банківські установи в країні повинні регламентуватися загальним законодавством, не містити спеціальних обмежень чи особливих вимог та переваг з боку держави на виконання окремих банківських операцій. Водночас, на думку М. Х. Бунге, така банківська свобода у неправильному її усвідомленні та невмілому використанні може негативно позначитися на економічній діяльності цілої країни. І саме тому в банківській справі не можна обмежувати роль державного втручання, а зокрема, обійтися без законодавства, яке встановлює межі для діяльності кредитних установ. Закон повинен забезпечувати довірені банківські капітали, забезпечити правильне і постійне сприяння кредиту промисловості, ліквідувати спекулятивну експлуатацію народного надбання спритними гравцями банківського ринку тощо [2, с. 69-70]. М. Х. Бунге доходить до висновку, що державі необхідно створити законодавчу базу, яка б контролювала діяльність банків, а також оберігала приватних осіб – клієнтів банків від різного роду банківських шахрайств. М. Х. Бунге вживав заходів для посилення урядового контролю над операціями комерційних банків заради захисту інтересів вкладників. Визнаючи необхідність регулюючого законодавства і нагляду адміністративних органів за функціонуванням приватних банків, він, проте, вказував на небезпеку надмірної регламентації [8, с. 53].

Вагомий внесок М. Х. Бунге простежується у податковому регулюванні й реформуванні податкової системи. За його ініціативою, окрім інших податків, у 1885 р. було введено податок на прибуток з грошових капіталів [3, с. 23]. Удосконалення податкового регулювання стосувалося також реформування податкових органів, зокрема місцевої фінансової адміністрації та створення інституції податкових інспекторів.

Прихильником приватного банківництва був І. Вернадський (1821-1884). Він вважав, що втручання держави в економіку є неприйнятним, однак визнавав, що все ж таки до справ уряду належить створення відповідних умов для розвитку ринкових відносин [9, с. 60]. До появи приватних банків позитивно ставився також В. Я. Железнов (1869-1933), але вважав, що держава повинна здійснювати пильний нагляд за їхньою діяльністю з метою запобігання зловживанням [4, с. 418].

Протилежної думки притримувався А. Я. Антонович (1848-1917). Зокрема, він не підтримував позиції щодо створення та діяльності приватних банків, а також не погоджувався з поглядами науковців щодо повного невтручання держави в господарське життя країни [1, с. 496]. Саме А. Я. Антонович наголошував на не обхідності

активного втручання держави у створення та функціонування кредитно-банківської системи в країні [11, с. 80]. На особливій ролі держави, а зокрема в особі державного банку, та обмеженні діяльності приватних акціонерних банків наголошував П. П. Мігулін (1870-1948). На його думку, будь-які позитивні результати у банківництві можуть бути досягнуті за допомогою держави [6, с. 438-439].

Щодо розвитку іноземного банківництва, то у своїй праці "Наша банковая политика" П. П. Мігулін відзначає, що у середині XIX ст. більшою мірою спостерігався вплив російських капіталів за кордон, оскільки іноземні банкіри-капіталісти продавали акції та облігації за завищеними цінами російським капіталістам, а отриманий таким чином надлишок вивозили за кордон [6, с. 110]. Діяльність приватних банківських установ знаходилась під посиленням контролем державних органів, а сам Державний банк домінував над приватними, визначав напрями їх діяльності [6, с. 438].

Мігулін П. П. зазначав, що за часів перебування на посаді Міністра фінансів М. Х. Бунге та І. А. Вишнеградського було посилено нагляд за діяльністю приватних банків та їх регламентація. У цей період існувало законодавче регулювання, яким обмежувались різні аспекти діяльності як державних, так і приватних банківських установ. Так, Закон від 5 квітня 1883 р. врегулював питання формування акціонерного капіталу нових банків, обмежував співвідношення зобов'язань та капіталу банків, участь акціонерів у декількох кредитних установах тощо [6, с. 238-239]. Необхідність ухвалення законодавчих актів була пов'язана із значними зловживаннями з боку керівників приватних банків. Тому низка законодавчих актів (ухвалених у 1884 р., 1890 р. та ін.) врегулювала саме питання діяльності акціонерів, а також ставила банківські установи у рамки посиленого контролю з боку уряду.

П. П. Мігулін зауважував, що навіть найпрогресивніші державні діячі не визнавали необхідності законодавчих реформ торгового права, біржової і банківської діяльності. Разом із тим, всіляко перешкождали виникненню нових банків. Винятком був лише Північний банк, який був відділенням паризького *Societe generale* і утворився без будь-якого дійсно внесеного акціонерами основного капіталу. П. П. Мігулін наголошував, що цей банк (правління якого складалось із французів, які постійно проживали у Парижі) оперував винятково за рахунок російських вкладників, хоча прибутки йшли за кордон [8, с. 130].

Прихильником створення та діяльності Державного банку був Д. І. Піхно (1853-1913), який вважав, що його роль є вирішальною у децентралізації банківської системи країни, яка на той час була зосереджена в основному в Москві та Санкт-Петербурзі [11, с. 79]. Поряд із тим, Д. І. Піхно в цілому підтримував ідеї державного втручання в економіку, однак не був палким прихильником протекціонізму [5].

Новаторський підхід до місця та ролі держави в ринковій економіці простежується в працях О. Миклашевського, який вказував на необхідність та можливість запровадження регулюючої дії уряду в механізмі функціонування ринку. Він обґрунтував необхідність державного регулювання кредитно-грошового обігу, критично ставився до методології класичної школи, а його відмова від беззастережного дотримання принципу економічного лібералізму була першим кроком до розвитку альтернативних начал регульованого ринку [8, с. 90-91]. На його думку, "економічне життя може йти правильно тільки в умовах правильно організованої держави, що правильно збалансовує інтереси класів і ретельно ставиться до порядку свого фінансового господарства" [7, с. 652].

Погляди на залучення іноземних капіталів у країну та міжнародний їх рух зустрічаємо у працях М. І. Туган-Барановського (1865-1919). Зокрема, він вважав, що

“завдяки припливу капіталу в молоді країни, капітал так швидко завойовує в новітній час одну країну за другою: емігруючи за кордон, капітал залишається капіталом і всюди розносить нову систему господарства” [16, с. 596]. При цьому однією із причин руху іноземного капіталу між країнами називав вищий рівень прибутку, який може дати капітал у іншій країні.

М. Туган-Барановський, як і О. Миклашевський, доходять висновку про не лише можливість, але й необхідність державної грошово-кредитної політики, наголошуючи при цьому на важливій ролі центрального банку держави, тобто такого закладу, який має в розпорядженні величезні кошти і керується у своїх діях не одержанням зиску, а й загальнодержавними інтересами [8, с. 103]. Учений послідовно провадив ідею державного регулювання, застосувавши її до грошової сфери. В умовах прояву кон'юнктурних циклів та фінансової дестабілізації вчений передбачав необхідність антикризової та антиінфляційної монетарної політики.

Найбільший вплив на банківську діяльність в Україні у період на межі XIX-XX ст. мав загальний стан перетворень та реформ у тих імперіях, до складу яких входили українські землі. Саме у цей період спостерігається інтеграція української економіки в загальноімперську. Україна підпадала під дію законів капіталістичної інтеграції, що проявлялося в глибокому проникненні російського комерційного капіталу в українську економіку. Завдяки російському іноземному капіталу та прямому втручанню держави в економіку індустріалізація охопила центр та схід України, поглинула дрібне й мануфактурне виробництво. Більшість підприємств Галичини, Північної Буковини й Закарпаття належали іноземним власникам: австрійським, німецьким, канадським тощо. Австро-Угорський та інші іноземні капітали, економічно завойовуючи західноукраїнські землі, мали міцні позиції в кредитно-банківській системі краю, формування якої почалося ще у 50-х рр. XIX ст. Центральною кредитною установою всієї імперії був Австро-Угорський банк, який у Галичині та Буковині мав 10 філій та 12 представництв. Окрім цього, на початку XX ст. у Галичині було 14 філій, 6 експозитур, 4 міняльні контори та 72 уповноважені представництва західноєвропейських комерційних банків [8, с. 29-30].

П. Я. Сироїд також зазначає, що з кінця XIX ст. іноземний капітал активно проникав у Галичину в різні галузі економіки переважно шляхом створення дрібних іноземних фірм. Значним обсягом іноземних капіталів у цей період характеризувалася нафтова промисловість за посередництвом великих банків. Одним із перших банків, що вів спекулятивні операції зі східногалицькою нафтою, був Англо-Австрійський банк [12, с. 61-62]. Поряд із нафтовою промисловістю значними частками іноземних капіталів могли похвалитися банківська і страхова системи. Зокрема, важливу роль у підпорядкуванні східногалицької економіки австро-німецькому та іншому іноземному капіталу відігравала австрійська кредитно-банківська система. Центральні банки та їх галицькі філії були організаторами і активними учасниками економічної, фінансової та кредитної політики, що її провадив австрійський та міжнародний капітал у Східній Галичині. Вся економіка Східної Галичини на рубежі XIX-XX ст. перебувала майже у повній залежності від австрійських та інших (англійських, американських, бельгійських, голландських, французьких, угорських тощо) іноземних монополій [12, с. 66]. Таким чином, у цей період провідні позиції в розвитку банківництва належали саме іноземному капіталу, який також займав головну роль на місцевому грошовому ринку.

Грунтовний історичний аналіз банківської діяльності та її державного регулювання на українських землях зустрічаємо у працях А. О. Ткаченко. Зокрема, нау-

ковець у своїх дослідженнях зосереджує увагу на правових аспектах регулювання банківської діяльності у період державотворчих процесів на території України у 1917-1921 рр. Так, правове регулювання банківської діяльності в цей період автором розглядається в контексті аналізу відповідних соціально-економічних і політичних чинників [13, с. 3]. Автор відзначає, що законотворчі процеси стосувалися, в першу чергу, створення і діяльності державних банків, які мали забезпечувати державні інтереси. Водночас формувались і правові норми щодо діяльності приватних банків. Однак законодавчі акти в цей період були недосконалыми, містили значні суперечності і недоліки, характеризувалися відсутністю систематизації і тому часто призводили до виникнення різноманітних проблем [15, с. 5].

Саме у правовому регулюванні проявлялась і політика націоналізації іноземних банків. Так, у травні 1918 р. була ухвалена постанова, яка містила положення про ліквідацію іноземних банків і давала роз'яснення щодо діяльності інших акціонерних банків [14, с. 37].

Іноземний капітал, що функціонував в українській економіці у другій половині XIX – на початку XX ст., став чинником її інноваційного розвитку, однак його функціонування в країні обумовлювалося не лише потребами та умовами вітчизняної економіки, а й інтересам самого капіталу [18, с. 134]. Таким чином, історичний досвід залучення іноземного капіталу показує, що, з одного боку, він сприяв впровадженню новітніх технологій та ідей, з іншого – був спрямований на використання дешевих ресурсів та отримання високих прибутків у країні перебування.

Висновки. Отже, погляди вітчизняних науковців на іноземне інвестування та необхідність державного втручання в економіку загалом та фінансову сферу зокрема формувались протягом тривалого періоду часу і змінювались як у бік активного регулювання, так і у бік повного державного невтручання і саморегуляції економічної системи. Водночас у певні періоди часу одні теорії вважались ідеальними до застосування у різних країнах та системах, однак зрештою виявлялись менш ефективними в інші періоди, що й породжувало виникнення абсолютно протилежних думок серед науковців.

1. Антонович А. Я. Курс политической экономии. Лекции чит. в университете св. Владимира проф. А.Я. Антоновичем / А. Я. Антонович. – К. : Типография ун-та, 1886. – 656 с.
2. Бунге Н. Х. Банковые законы и банковая политика / Сборникъ государственныхъ знаний. Томъ I / Подъ редакціей В. П. Безобразова. – С.-Петербургъ : Изданіе Д. Е. Кожанчикова, 1874. – 102 с.
3. Гайдай Т. М. Х. Бунге як теоретик і практик ринкового реформування вітчизняної фінансової системи у другій половині XIX ст. / Т. Гайдай, В. Кудлак // Банківська справа. – 2006. – № 3. – С. 13-25.
4. Железнов В. Я. Очерки политической экономии / В. Я. Железнов. – М., 1902. – 808 с.
5. Історія економічних учень : [підручник] : У 2 ч. / За ред. д.е.н., проф. Базилевича В. Д. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2005. – 70 д.а. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.if.ua/books/39.html>
6. Мигулин П. П. Наша банковая политика (1729-1903) / П. П. Мигулин. – Х., 1904. – 440 с.
7. Миклашевский А. Н. Деньги. Опыт изучения положений экономической теории классической школы в связи с историей денежного вопроса / А. Н. Миклашевский. – М., 1895. – 729 с.

8. Небрат В. В. Українська фінансова думка другої половини XIX – початку XX століть / В. В. Небрат. – К. : Ун-т екон. та прогнозув., 2007. – 224 с.
9. Новікова І. Розробка теоретичних засад розвитку кредитно-банківської системи в працях українських економістів (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. Новікова // Банківська справа. – 2007. – № 1. – С. 57-65.
10. Обушна О. М. Внесок М. Х. Бунге у розвиток ломбардної справи / О. М. Обушна / М. Бунге: сучасний дискурс / За ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – С. 192-198.
11. Сайкевич О. Українські економісти другої половини XIX – початку XX століття про необхідність державного регулювання банківської системи країни / Олександр Сайкевич // Банківська справа. – 2002. – № 3. – С. 77-80.
12. Сироїд П. Я. Іноземний капітал в економіці Східної Галичини (початок XX ст.) / П. Я. Сироїд // Український історичний журнал. – 1962. – № 4. – С. 61-67.
13. Ткаченко А. О. Правове регулювання банківської діяльності в період державотворчих пошуків на території України у 1917–1921 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / А. О. Ткаченко. – Київ, 2012. – 24 с.
14. Ткаченко А. О. Націоналізація банківських установ як історико-правова проблема (на прикладі України у 1917-1920 рр.) / А. О. Ткаченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. – Т. 15. – Суми: УАБС НБУ, 2005. – С. 35–43.
15. Ткаченко А. О. Становлення національного банківського права у період державотворення в Україні (1917-1920 рр.) / А. О. Ткаченко // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1 (1). – С. 3–8.
16. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії / [науковий редактор, автор передмови і вступної статті С. М. Злупко]. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 628 с.
17. Фінансова думка України : [монографія] / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федоров, С. І. Юрій ; [за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Федосова]. – Київ : Кондор ; Тернопіль : Економічна думка, 2010. – У 3 т. – Т. 1. – 2010. – 687 с.
18. Фурман С. С. Вплив іноземного капіталу на модернізацію вітчизняної економіки в другій половині XIX – на початку XX ст. / С. С. Фурман // Історія народного господарства та економічної думки України : Зб. наук. праць. – Вип. 41 / Редколегія : Т. І. Дерев’янкін (відп. ред.) та ін. – К. : 2008. – С. 124-136.
19. Ходченко О. В. З історії формування кредитної системи Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. В. Ходченко // Історія народного господарства та економічної думки України : Зб. наук. праць. – Вип. 37-38 / Редколегія : Т. І. Дерев’янкін (відп. ред.) та ін. – К. : 2005. – С. 179-192.

THE VIEWS OF DOMESTIC SCIENTISTS ON THE DEVELOPMENT OF FOREIGN BANKING AND ITS STATE REGULATION

U. Vladychyn

Ivan Franko National University of Lviv

The views of national scientists on problems of foreign capital, the development of banking in general and the operation of foreign banks in particular are analyzed in this article. The researcher’s positions as for state regulation of the economy and state intervention in the banking were found out.

Key words: foreign capital, foreign investment, foreign banking, state regulation.

**ВЗГЛЯДЫ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ УЧЕНЫХ НА РАЗВИТИЕ ИНОСТРАННОГО
БАНКИНГА И ЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ****У. Владичин***Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

В статье проанализированы взгляды отечественных ученых на проблемы привлечения иностранного капитала, развития банковской деятельности в целом и функционирования иностранных банков в частности. Также обнаружено убеждения исследователей относительно государственного регулирования развития экономики и вмешательства государства в банковской деятельности.

Ключевые слова: иностранный капитал, иностранное инвестирование, иностранный банкинг, государственное регулирование.